

Dr hab. prof. UJD Kazimierz Rędziński

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy w Częstochowie

AKTYWNOŚĆ KULTURALNO-OŚWIATOWA STOWARZYSZENIA KATOLICKIEJ MŁODZIEŻY RĘKODZIELNICZEJ „SKAŁA” WE LWOWIE (1856–1914)

CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY OF THE ASSOCIATION OF YOUNG CATHOLIC CRAFTSMEN 'SKAŁA' IN LVIV (1856–1914)

Streszczenie

W okresie zaborów władze austriackie pozwoliły w roku 1856 na utworzenie polskiego stowarzyszenia rzemieślników, łączącego wzajemną pomoc z działalnością kulturalno-oświatową. W ramach działalności „Skały” wyróżniono dwa okresy: paternalistyczny, do 1889 r., a także zdemokratyzowany, po zmianie statutu.

W pierwszym okresie jego działalności prawo do pełnoprawnego członkostwa posiadali jedynie uczniowie rzemieślników będący licencjatami, a kobietom nie wolno było wstępować do Stowarzyszenia. Jego członkowie nie mieli nic do powiedzenia w kwestii wyboru organów zarządzających i podejmowanych przez nie decyzji. Powodem było to, że organizacja była bardziej jak braterstwo ludzi podzielających te same przekonania religijne.

Dokonanie zmian w statucie w roku 1889 wprowadziło demokratyczne zasady funkcjonowania Stowarzyszenia. Od tego czasu każdy mężczyzna, wyznający wiarę katolicką, czy to rzemieślnik, czy przemysłowiec, mógł do niej dołączyć. Wybrano wszystkie władze organizacji.

Celem Stowarzyszenia było kształcenie młodzieży katolickiej, pielęgnowanie wśród nich ducha religijnego i wychowanie ich na dobrych rzemieślników.

Wiodącymi formami działalności były dokształcanie ogólne i zawodowe. Sfera kulturalna obejmowała działalność własnych grup artystycznych: chóru, orkiestry i zespołu teatralnego.

Znaczącą rolę w polskim wychowaniu patriotycznym odegrały obchody rocznic narodowych: Konstytucji 3 Maja, powstań narodowych i unii polsko-litewskiej. Środkiem do osiągnięcia tego celu były także wieczory literackie poświęcone zasłużonym dla narodu polskiego poetom i pisarzom: Adamowi Mickiewiczowi, Kornelowi Ujejskiemu, Józefowi Ignacemu Kraszewskiemu i Henrykowi Sienkiewiczowi.

Słowa kluczowe: stowarzyszenia robotnicze; działalność kulturalno-oświatowa; przełom XIX i XX wieku; Lwów

Abstract

In the times of the Partitions, the Austrian authorities permitted, in the year 1856, that a Polish association of craftsmen combining mutual aid with cultural and educational activity be established. Within the scope of the activity of 'Skała', two periods are distinguished: paternalistic,

until the year 1889, and also democratised, after making changes in the articles of association in this latter year.

In the first period of its activity, only be craftsman apprentices being bachelors enjoyed the right to become the full members, and women were not permitted to join the Association. The members of it had no say in the aspect of electing the governing bodies, or the decisions made by them. The reason for that fact was that the organisation was more like a brotherhood of people sharing the same religious convictions.

Making changes in the articles of association in the year 1889 introduced the democratic rules of functioning the Association. Since that time on, anyone who was a male follower of catholic faith, be it a craftsman or an industrialist, was permitted to join it. All the authorities of the organisation were elected.

The objective of the Association was to educate catholic youths, nurturing religious spirit among them and educating them to become good craftsmen.

The leading forms of the activity were general and vocational further training. The cultural sphere included the activity of own groups of artists: a choir, an orchestra and a theatre ensemble.

A significant role in Polish patriotic upbringing was that played by the celebrations of national anniversaries: the Constitution of the Third of May, the national uprisings and the Polish-Lithuanian Union. The means of attaining this objective was also literary soirées dedicated to poets and writers having merits for Polish nation: Adam Mickiewicz, Kornel Ujejski, Józef Ignacy Kraszewski and Henryk Sienkiewicz.

Keywords: the associations of workers, education and cultural animation, the turn of 19th and 20th century, Lviv

1. Organizacja stowarzyszenia

Lwów w drugiej połowie XIX w. był najbardziej aktywnym ośrodkiem w Galicji na polu organizowania stowarzyszeń kulturalno-oświatowych i zawodowo-samopomocowych. Znaczący ich rozwój nastąpił w okresie autonomii Galicji.

Z inicjatywą powołania stowarzyszenia rzemieślników wychodziły kręgi demokratycznie usposobionej inteligencji, w których w pierwszym okresie wyróżniali się: Mieczysław Darowski, Karol Ciszewski, Mieczysław Romanowski, Aureli Urbański, Edmund Krzen, Bronisław Dulęba, Jan Dobrzański, Jan Pawulski, Karol Groman, Henryk Jasiński, Wincenty Pol, Władysław Skalkowski, Hipolit Witowski, Franciszek Minasiewicz, Franciszek Semenetz, Władysław Zawadzki¹.

Po likwidacji w 1848 r., w ramach represji porewolucyjnych, Stowarzyszenia Zjednoczenia Czeladzi Rzemieślniczej Wszystkich Rzemiosł, dopiero w 1856 r. uzyskano zgodę władz zaborczych na powołanie Stowarzyszenia Katolickiej Czeladzi Rzemieślniczej „Skala”. W starania o rejestrację statutu, wzorowanego na wiedeńskim Katholische Gesellen-Verein, zaangażowała się lwowska

---

¹ J. Białynia-Chołodecki, „Skala”. W 75-tą rocznicę istnienia i działalności, Stowarzyszenie „Skala”, Lwów 1931, s. 7.

hierarchia kościelna, byli to: Łukasz Baraniecki – arcybiskup lwowski obrządku łacińskiego, Mikołaj Izaak Issakowicz – arcybiskup obrządku ormiańskiego oraz Spirydion Litwinowicz – grekokatolicki arcybiskup we Lwowie.

Statut zatwierdził namiestnik Agenor Gołuchowski 29 stycznia 1856 r., pierwsze zaś posiedzenie zarządu, któremu przewodniczył ks. Seweryn Morawski – prezes mianowany przez arcybiskupa Łukasza Baranieckiego – odbyło się 28 marca tegoż roku. W zebraniu uczestniczyli: burmistrz miasta Karol Höpflinger-Bergendorf, Wilhelm Rasp – sekretarz magistratu oraz rządowy komisarz dla nadzoru nad stowarzyszeniem, ks. Zygmunt Odelgiewicz, Karol Schubuth – kupiec, Franciszek Knauer – kupiec, Adam Sidorowicz – mydlarz, Ignacy Drexler – krawiec kołder, Jan Schmidt – kowal, Józef Hornung – gwoździarz, Jan Gontkowski – kierownik I Szkoły Głównej im. św. Anny, Karol Uhle – nauczyciel II Szkoły Głównej².

Zgodnie z zapisem statutowym celem stowarzyszenia było kształcenie katolickich czeladników na „dobrych i poczciwych rzemieślników (majstrów)”³. Środkami do celu, na podstawie paragrafu 2 statutu, były: publiczne wykłady, nauka religii i innych potrzebnych i pożytecznych wiadomości, śpiew, czytanie stosownych pism, rozmowy i rozrywki – wspólne budowanie się sumiennym wypełnianiem obowiązków chrześcijańsko-katolickich⁴.

Statut nie przewidywał udziału członków w zarządzaniu stowarzyszeniem, nie istniało walne zgromadzenie i demokratyczne wybory władz statutowych. Władzę w stowarzyszeniu pełnili mianowani przełożeni, zgrupowani w dwóch organach – wydziale (zarządzie) mniejszym i wydziale (zarządzie) opiekuńczym. Prezesa mianował na czas nieokreślony arcybiskup lwowski obrządku łacińskiego, a wiceprezesa i członków zarządu, tj. sekretarza, kasjera, seniora i asystentów – prezes. Prezesem mógł być wyłącznie duchowny rzymskokatolicki.

Wydział opiekuńczy, który reprezentował stowarzyszenie na zewnątrz w kwestiach materialnych, składał się z mianowanych „a usposobionych ku temu obywateli miasta Lwowa, zajmujących się dobrem stowarzyszenia; oraz z dobroczyńców stowarzyszenia”⁵.

Unormowania statutowe dawały prezesowi nieograniczoną władzę, przyczyn tego stanu należy upatrywać w ówczesnym duchu ogólnego absolutyzmu oraz poglądach, iż młodzi członkowie nie byli jeszcze zdolni do samorządu.

² R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990 (etc.): s. 18,60.

³ R. Terlecki, *Początki oświaty dorosłych i popularyzacji nauki w autonomicznej Galicji w latach 1867–1880*. „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1988, nr 31, s. 152.

⁴ J. Białynia-Chołodęcki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej „Skala” we Lwowie*, Stowarzyszenie „Skala”, Lwów 1906, s. 6; W. Najdus, *Ewolucja stowarzyszeń rzemieślników galicyjskich w latach 1772–1918* [w:] *Drobnomieszczaństwo XIX i XX wieku*, T. 3, red. S. Kowalska-Glikman. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992, s.107.

⁵ J. Białynia-Chołodęcki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej...*, s. 16.

W analizowanym okresie funkcję prezesa stowarzyszenia pełnili: ks. Seweryn Morawski (1856–1857), ks. Józef Szeligowski (1857–1859), ks. Zygmunt Odelgiewicz (1859–1898)⁶, ks. Jan Stopczyński (1898–1903), ks. Adam Stefan Sapieha (1903–1906), ks. Wilhelm Wagner (1907–1916).

Paternalistyczne stosunki w stowarzyszeniu określone w statucie w zapisie, iż „Prezes jest ojcem stowarzyszenia”⁷, nie sprzyjały rozwojowi organizacji. W czasie rejestracji statutu stowarzyszenia w 1856 r. należało do niego 157 członków⁸. W 1877 r. było 148 osób, a w 1886 pozostało jedynie 62 członków, by po reformie statutu w następnym roku zapisało się 56 nowych kandydatów. W 1888 r. przybyło kolejnych 95 osób. W 1892 r. liczba członków wzrosła do 434⁹. Przyjęcia członków rzeczywistych ograniczono jedynie do mężczyzn, czeladników, kawalerów, którzy byli katolikami i mieszkańcami Lwowa¹⁰.

Przyjęcia członków dokonywał osobiście prezes, także on miał prawo wykluczyć ze stowarzyszenia każdego, kto się dopuścił przekroczenia zasad statutowych. Do podstawowych obowiązków członka stowarzyszenia należało przestrzeganie nakazów religijnych, albowiem w paragrafie 39 statutu stwierdzono: „zamiarem stowarzyszenia jest pielęgnowanie religijnego ducha i życia, przeto jako szczególny środek zaleca się członkom wspólne przystępowanie do komunii św. w kościele parafialnym, w którego obrębie miejsce zgromadzenia się znajduje”¹¹. Wyznaczono na to cztery terminy, to jest: Wielkanoc, Boże Narodzenie, 19 marca w dzień św. Józefa, patrona stowarzyszenia, oraz 2 października w dzień Aniołów Stróżów.

W roku 1862 na 186 członków nakazane praktyki religijne wypełniło 112 osób, a 74 pozostałych „gdy upomnienia nie odniosły pożądanego skutku wykluczono”¹². Do innych jeszcze obowiązków członków należało „w święta i niedziele stać w parze przy chorągwi z świecą w ręku, spowiadać się najmniej dwa razy w roku i przynosić zaświadczenie od spowiednika, brać udział w procesjach i innych obchodach kościelnych”¹³. Było to więc bardziej bractwo religijne.

⁶ Ks. Z. Odelgiewicz (1820-1898), od 1866 r. proboszcz parafii św. Mikołaja we Lwowie. w 1856 r. mianowany przez abpa Ł. Baranieckiego wiceprezesem Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej „Skala”, w latach 1859–1898 jego prezes, w latach 1898–1899 pozostał prezesem honorowym. Radykalnie występował przeciw próbom oddziaływania idei socjalistycznych na młodzież w stowarzyszeniu. Za pracę społeczną otrzymał Order cesarza Franciszka Józefa. P. Nitecki, *Encyklopedia katolicka*, T. 14, Lublin 2010, s. 302.

⁷ J. Białynia-Chołoddecki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej...*, s. 17.

⁸ Tamże, s. 23.

⁹ Tamże, s. 32.

¹⁰ Tamże, s. 19.

¹¹ Tamże, s. 22.

¹² Tamże, s. 32.

¹³ A.E. Panasiewicz, *Głosy kuratorów i członków stowarzyszenia „Skala”* [w:] J. Białynia-Chołoddecki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej...*, s. 112.

Poważny kryzys zaistniał w stowarzyszeniu w 1861 r. na echa wydarzeń patriotycznych w Warszawie, gdzie padły pierwsze ofiary z rąk caratu; młodzież rzemieślnicza zareagowała organizowaniem patriotycznych nabożeństw w kościele oo. Bernardynów. Patriotyczne kazania wygłaszał bernardyn o. Bernard Bulsiewicz. Jak wspomina uczestnik Adam Eugeniusz Panasiewicz (ur. w 1842 r. we Lwowie): „I stała się rzecz dziwna! Gdy zamiast ks. Bernarda wstąpił na ambonę ks. Odelgiewicz, ten ubóstwiany przez nas kapłan, bryznął nam w oczy: Ojczyzny się wam zachciewa, niegodni”¹⁴. Reakcja słuchaczy była gwałtowna: „zakipiało wśród tłumów. Tłumy krzycząc i wrzeszcząc żądały wydania księdza”¹⁵. Rzemieślnicy, członkowie stowarzyszenia, gromadnie opuścili organizację: „W założonym przez niego stowarzyszeniu pozostało tylko kilku «maruderów», tj. takich, którzy nie byli w one czasy nigdzie indziej cierpiani”¹⁶.

Po tym incydencie – jak wspomina A.E. Panasiewicz – brakowało w stowarzyszeniu „ducha patriotycznego, sposobności do pogwarzenia o doli ojczyzny, do pogawędzenia o lepszej przyszłości, nabrania sił moralnych do walki i pracy”¹⁷.

Bardziej świadomi społecznie członkowie „Skały” szukali możliwości edukacji historycznej i społecznej w kręgach demokratycznej inteligencji. Nauczycielem w tym względzie był M. Darowski: „rozdzielał nas rękodzielników po domach, jak Felicji Wasilewskiej (Boberskiej), Karola Wilda, Paparów, Hubickich, Onyszkiewiczów, Hirschbergów, Pawulskich, Bratkowskich, Kossakowskich itp. Tam udzielano nam nauk, krzepiono ducha naszego, a wynikiem tej akcji było założenie nowego stowarzyszenia, nazwanego «Gwiazdą»”¹⁸.

Na łamach „Rękodzielnika”, czasopisma zbliżonego do stowarzyszenia „Gwiazda”, ukazywały się od 1869 r. krytyczne informacje o stosunkach panujących w „Skale”. Stwierdzono m.in.: „Stowarzyszenie choruje na brak życia pomiędzy stowarzyszonymi czeladnikami, za których wszystko robią ich przełożeni nie przez nich obrani, nie im ze swych czynności i zarządu stowarzyszeniem sprawy zdający, nie zmuszeni wreszcie uwzględniać życzeń i wymagań ogółu członków. Inaczej bowiem i pojąć niepodobna, dlaczego wspomniane stowarzyszenie katolickie przy tylu funduszach i środkach tak małe przynosi rezultaty”¹⁹.

W roku 1874 część członków zarządu stwierdziła, że stowarzyszenie po 18-letniej działalności upada. Przyczyną tego było niedemokratyczne zarządzanie, a paternalistyczne relacje w stowarzyszeniu nie sprzyjały jego rozwojowi. Podjęto więc próbę reformy, która trwała następne 15 lat – od 1874 do 1889 r. W 1874 r. powstała komisja pod przewodnictwem ks. Seweryna Morawskiego, byłego pierwszego prezesa organizacji. W jej skład wchodził: J. Dobrzański, Kalicki,

¹⁴ Tamże, s. 109.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże, s. 112.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ „Rękodzielnik” 1869, nr 4, s. 30.

Świsterski, Link. Badano statuty katolickich organizacji robotniczych w Wiedniu, Kolonii, Berlinie.

Zaniechano jednak prac nad statutem w wyniku sprzeciwu ks. Odelgiewicza, który zapisał w księdze protokołów swoje negatywne stanowisko: „Zły duch chciał reformować dzieło kościoła, ale ze wstydem ustąpić musiał. Kościoła i jego dzieł nie reformują ludzie”²⁰. Zmieniono jedynie nieznacznie nazwę na Katolickie Stowarzyszenie Czeladzi Rzemieślniczej „Skala”. Powołano także nową formę działalności w postaci kasy zapomogowej w razie choroby członków. Fundusz zapomogowy składał się z odrębnych składek w wysokości 5 centów tygodniowo.

W roku 1883 ponownie przystąpiono do prac nad statutem. Projekt nowego statutu autorstwa Józefa Szeremety uzyskał poparcie członków wydziału opiekuńczego: Wacława Dąbrowskiego, ks. Ludwika Jurkowskiego, ks. Antoniego Stańkowskiego i Karola Kiselki. Nie aprobował go jednak „żelazny” prezes ks. Odelgiewicz. Przeciwna również wszelkim reformom była większość członków wydziału opiekuńczego.

Zasadniczy zwrot nastąpił dopiero w 1885 r. po nominacji ks. Seweryna Morawskiego na arcybiskupa lwowskiego, będącego zarazem patronem stowarzyszenia. Już bez przeszkód ze strony dotychczasowego prezesa przystąpiono do prac nad nowym statutem. Projekt dokumentu opracowany przez dra Bronisława Dulębę uzyskał poparcie na zgromadzeniu ogólnym stowarzyszenia 30 marca 1889 r. Namiestnictwo zatwierdziło statut 26 lipca tegoż roku²¹.

Zapisy statutu wprowadziły w dużym stopniu demokratyczne zasady zarządzania. Wszyscy członkowie, to jest rzeczywiści, wspierający i honorowi, uzyskali równe prawa. Ograniczono władzę prezesa na rzecz ciał statutowych. Postanowiono, że stowarzyszeniem zarządza zgromadzenie ogólne, wybieralny zarząd, dyrekcja (w sprawach administracyjnych). Członków rzeczywistych przyjmował zarząd zwykłą większością głosów, a wykluczenie mogło nastąpić większością kwalifikowaną (3/4 głosów)²². Nadal nie przyjmowano kobiet, spośród 26 stowarzyszeń robotniczych we Lwowie umożliwiła to jedynie socjalistyczna „Siła”.

Wprowadzono wybieralność prezesa, jednak pozostawiono warunek, iż musiał nim być ksiądz katolicki. Pozostawał mu szereg prerogatyw z poprzedniego statutu, m.in. ta, iż zajmuje pierwsze stanowisko w stowarzyszeniu oraz ma prawo wstrzymania każdej uchwały wydanej przez ciała statutowe. Członkiem rzeczywistym mógł zostać każdy rzemieślnik lub przemysłowiec katolicki, usunięto warunek dotyczący bezżenności i ograniczenia do statusu czeladnika.

²⁰ J. Białynia-Chołodecki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej*..., s. 37.

²¹ Tamże, s. 45.

²² W. Najdus, *Ewolucja stowarzyszeń rzemieślników galicyjskich w latach 1772–1918*..., s. 108.

Rozszerzono zakres nauczania przedmiotów świeckich, zmienił się stosunek do powstań narodowych, wprowadzono praktykę wychowania patriotycznego. Od 1886 r., dla poprawy sytuacji stowarzyszenia, rozpoczęto pertraktacje w celu połączenia się z innym stowarzyszeniem rzemieślniczym – „Gwiazdą”. Rozmowy trwały do 1898 r. i zakończyły się niepowodzeniem. Głównym powodem były względy ideologiczne, działacze katolicy obawiali się tendencji radykalnych, które panowały w „Gwieździe”. Była to więc rywalizacja o wpływy w środowisku rzemieślniczym między modelem kultury religijnej a modelem kultury laickiej²³.

W organizacji pracy kulturalno-oświatowej licznie brała udział inteligencja, byli to: nauczyciele, lekarze, prawnicy, urzędnicy, dziennikarze i publicyści, literaci. Władze stowarzyszenia za aktywność na rzecz organizacji wyróżniły do 1906 r. 413 działaczy, nadając im tytuł honorowego członka. Rola inteligencji okazała się znacząca w dziele tworzenia dóbr kulturalnych, w zakresie budowania substytutu własnego państwa w sytuacji zniewolenia narodu przez państwa zaborcze. Tym substytutem miało być zorganizowane społeczeństwo, naród podtrzymywany w swej świadomości i kierowany w rozwoju przez inteligencję, naród żyjący własnym życiem²⁴.

W pierwszym okresie działalności było to nie tyle stowarzyszenie czeladników, ile bardziej założone dla czeladników, traktowanych jako obiekt zabiegów wychowawczych. Pod wpływem nowych prądów społecznych, w warunkach autonomii Galicji, podjęto pierwsze kroki w celu reorganizacji stowarzyszenia i wprowadzenia pewnego samorządu. Było ono jednak organizacją pozostającą pod bezpośrednim wpływem Kościoła i realizującą na gruncie oświatowym jego wychowawcze założenia ideowe.

Nowe formy i treści, jakie pojawiały się w działalności stowarzyszenia na przełomie XIX i XX w., miały źródła w dojrzewaniu świadomości społecznej i narodowej rzemieślników. Było to więc powolne przechodzenie od organizacji samopomocowej, poprzez stowarzyszenie kulturalno-oświatowe, do pierwotnych form związków zawodowych.

2. Działalność kulturalno-oświatowa

a. Kształcenie dorosłych

W społecznym ruchu krzewienia oświaty i kultury znaleźli się organizatorzy i działacze pierwszych stowarzyszeń robotniczych i rzemieślniczych. Działalność ta

---

²³ M. Bogucka, *Dzieje kultury polskiej do 1918 roku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1987 (etc.), s. 324 in.; R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji ...*, s. 60.

²⁴ H. Kozłowska-Sabatowska, *Ideologia pozytywizmu galicyjskiego 1864–1881*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978 (etc.), s. 90 in.

nie była głównym celem funkcjonowania tych organizacji; oprócz realizacji swoich form samopomocowych i charytatywnych czy też zawodowych zajmowały się również pracą kulturalno-oświatową.

W stowarzyszeniu „Skała” już w roku 1860 otwarto bibliotekę i czytelnię we własnym budynku przy ul. św. Jerzego (w okresie międzywojennym XX w. była to ul. Mickiewicza 28). Od pierwszych miesięcy działalności rozpoczęto nauczanie elementarne młodych rzemieślników niemających wykształcenia podstawowego.

Pierwszymi nauczycielami, pracującymi społecznie, byli Jan Gontkowski – dyrektor szkoły im. św. Anny – oraz Karol Uhle (1793–1872) zatrudniony w szkole realnej. Stowarzyszenie nie dysponowało wówczas środkami finansowymi, nie płacono więc nauczycielom za lekcje. Uczący często się zmieniali, w następnych latach byli to: Wincenty Pol, dr Władysław Skalkowski, Hipolit Witkowski, dr Franciszek Minasiewicz, dr Władysław Semenetz, Władysław Zawadzki oraz Felicja Wasilewska-Boberska²⁵.

Jak wspomina A.E. Panasiewicz, uczestnik kursów dokształcających: „Nie tylko panowie zajmowali się nami, naszą nauką, ale i panie, a na ich czele niezrównana patriotka Felicja Wasilewska (później zamężna Boberska). Każda z nauczycielek jej konwiktu brała tych zaniedbanych rzemieślników pod swoją opiekę i nie tylko w niedziele i święta, ale i w dni powszednie udzielała nam lekcji czytania, pisania, dziejów Polski i innych potrzebnych nam wiadomości”²⁶.

Zarząd stowarzyszenia w styczniu 1862 r. postanowił zorganizować plan nauczania oraz wynagradzać nauczycieli. Oprócz nauki czytania i pisania wprowadzono przedmioty potrzebne w doskonaleniu zawodowym, a więc rysunki techniczne i geometrię, ponadto śpiew i gimnastykę. W 1869 r. na płace nauczycieli przeznaczono – po raz pierwszy – 352,50 złr, a dodatkowo 20 złr na zakup podręczników. Była to znaczna kwota, ponieważ roczny budżet stowarzyszenia, pochodzący jedynie ze składek członkowskich oraz darowizn, wynosił 963,35 złr²⁷. Jak podaje przywoływany już A.E. Panasiewicz: „W lokalu stowarzyszenia odbywały się lekcje czytania, rysunków, rachunków i innych przedmiotów. Pilnym rozdawano premie. Gorliwie była uprawiana gimnastyka”²⁸. W 1869 r. wprowadzono na krótko wykłady z historii Polski – prowadził je B. Kalicki. Ponadto ekonomię wykladał ks. dr Eustachy Skrochowski, a Jan Chyliński nauczał fizyki i przyrody.

²⁵ J. Białynia-Chołoddecki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej...*, s. 10.

²⁶ A. E. Panasiewicz, *Głosy kuratorów i członków stowarzyszenia „Skała”* [w:] J. Białynia-Chołoddecki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej „Skała” we Lwowie*, dz. cyt., s. 109.

²⁷ J. Białynia-Chołoddecki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej „Skała” we Lwowie*, dz. cyt., s. 35.

²⁸ A. E. Panasiewicz, *Głosy kuratorów i członków stowarzyszenia „Skała”* ... , s. 112.

W roku 1879. nauczycielom przyznawano wyższe honoraria, przeznaczając na nie 537,43 złr, przy rocznym budżecie stowarzyszenia w kwocie 1303,78 złr²⁹. Nauczali wówczas: Bolesław Cybulski (rysunki), Wojnowski (śpiew) oraz Chrupowicz (czytanie i pisanie)³⁰.

W roku 1882 zniesiono „szkółkę elementarną” z powodu braku chętnych. Wśród młodzieży rzemieślniczej liczba analfabetów była niewielka dzięki rozwojowi szkolnictwa miejskiego³¹. Na jej miejsce wprowadzono: doskonalenie zawodowe, przedmioty artystyczne, tj. śpiew chóralny i solowy, taniec, oraz przedmioty ogólnokształcące. Nauczano: religii, języka polskiego, historii Polski, geografii, rachunków, geometrii, języka niemieckiego, rysunków odręcznych, geometrycznych, architektonicznych, modelowania, snycerstwa dekoracyjnego, księgowości, korespondencji przemysłowej, stolarstwa i tokarstwa. Zajęcia prowadzili: ks. Jan Stopczyński, Ernest Breiter, Władysław Becker, Joachim Frenkel, Józef Schürer, Edmund Urbanek, Rudolf Nowicki, Wincenty Tschirschnitz, Tadeusz Wiśniowiecki, Juliusz Bełtowski, Władysław Kłapkowski, Marcei Białobrzeski, Henryk Żak³².

Naukę na kursach prowadzono codziennie od 18.00 do 20.00, a w niedziele i święta rano i po południu. W każdym dniu realizowano inny przedmiot, w poniedziałek nauczano religii i nauk moralnych, we wtorek – języka niemieckiego i pisania, w środę był kurs tańca i „dobrego zachowania się”, w czwartek odbywano naukę śpiewu chóralnego, w piątek były wykłady z historii i języka polskiego, w sobotę nauczano rachunków, geografii, stylistyki, w niedzielę historii Polski, języka niemieckiego i śpiewu. Opłata tygodniowa za naukę wynosiła 10 centów, a wpisowe 50 centów³³. W latach 1889-1991 zajęcia pod nazwą „szkółka akademicka” prowadzili studenci uniwersytetu i politechniki. Chodziło o podniesienie poziomu wykształcenia i nawiązanie kontaktów z młodzieżą rzemieślniczą. Udział w szkółce wzięli: Ernest Breiter, Adam Ernest, Stanisław Ehrlich, Witold Wasylewicz i Romuald Kwiatkowski z „Sokoła”³⁴.

²⁹ J. Białynia-Chołodecki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej...*, s. 40.

³⁰ Tamże, s. 41.

³¹ J. Albin, *Z działalności bibliotek ludowych w Galicji*. Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej R. XXXII 1982, nr 1–2, s. 78.

³² J. Białynia-Chołodecki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej...*, s. 40.

³³ Sprawozdanie Katolickiego Towarzystwa Młodzieży Rękodzielniczej „Skała” za rok 1883, Lwów 1884, s. 2 in.

³⁴ Sprawozdanie Katolickiego Towarzystwa Młodzieży Rękodzielniczej „Skała” za rok 1883, Lwów 1884, s.2 in.; J. Potoczny, *Teoria elementarnego kształcenia dorosłych, popularyzacja wiedzy i czytelnictwa w Galicji doby autonomicznej* [w:] *Z tradycji polskiej teorii i praktyki andra-*

W latach 1894–1903 ustabilizował się nowy zespół nauczycieli, byli to: ks. A. Jougan, ks. Adam Stefan Sapięha (religia), ks. Maciej Sieniatycki, ks. Wilhelm Wagner (religia), Jan Wiśniewski (historia i literatura polska), Dominik Zelek i Julian Mazurek (język niemiecki), Artur Rafałowski (matematyka i geometria), Alfred Melbechowski i Franciszek Doniszewski (śpiew), Kazimierz Drogoń i Kajetan Kosacz (gimnastyka), Józef Worobecki (tańce). W 1897 r. na honoraria nauczycielskie przeznaczono 602,95 złr, przy budżecie rocznym 6590,30 złr³⁵.

W roku 1886 wprowadzono wykłady popularne i odczyty dla członków stowarzyszenia i ich rodzin. Organizowano je w niedziele i święta w godzinach popołudniowych w budynku stowarzyszenia. Ustalaniem programów i organizacją odczytów zajmowała się komisja, złożona z prof. Jana Franke z politechniki, dra Bronisława Dulęby oraz Józefa Szeremety – od 1889 r. dyrektora administracyjnego „Skały”. W pierwszym roku wykładowym 1886/1887 ogłoszono 12 odczytów o tematyce ochrony zdrowia, fizyki, wychowania oraz naturalnego otoczenia człowieka. Unikano jednak współczesnych wydarzeń historycznych, tematyki społecznej i politycznej. Ścisłe przestrzegano ówczesnej poprawności politycznej. Szczegółowa tematyka wykładów przedstawiała się następująco: Jan Franke – „Bohaterowie pracy”, prof. Juliusz Bykowski – „Fabrykacja papierków cygaretowych”, dr Antoni Pawlikowski – „O pielęgnowaniu ciała”, prof. Dominik Zbrożek – „O mierzeniu czasu”, prof. Ignacy Petelenz – „Krew i jej krążenie u człowieka i zwierząt”, prof. Bronisław Pawlewski – „O pokarmach i napojach”, prof. Teofil Ciesielski – „O bakteriach”, prof. August Witkowski – „O telefonach i dzwonekch elektrycznych”, Mieczysław Baranowski – „O wychowaniu młodzieży”, Bogdan Maryniak – „Narzędzia i ręka ludzka”, prof. Ludwik Finkel – „O unii lubelskiej”, poseł Stanisław Szczepanowski – „Walka o byt w narodzie polskim”³⁶. Różnorodność tematów miała zapewnić większe zainteresowanie, ponadto chodziło o unikanie problemów politycznych.

W roku szkolnym 1889/1890 ogłoszono 15 wykładów. W polu zainteresowania znalazły się odczyty: Stanisława Szczepanowskiego „O wpływie ułatwionych komunikacji na rozwój kraju”, M. Baranowskiego „Z dziedziny higieny”, Karola Widmana „O historii Lwowa”. Jan Franke dwukrotnie wygłosił referat „O wystawie w Paryżu”, Antoni Pawlikowski „O grzlicy we Lwowie”, Adolf Stoner „O powodach upadku przemysłu krajowego”, Teofil Ciesielski „O zadaniach roślin w gospodarstwie przyrody”, ponownie A. Stoner – „Niewiasta nasza na tle życia społecznego na wsi, w miasteczku i w mieście”, L. Finkel – „Z przeszłości Lwowa”, Bronisław Pawlewski – „Co można z drzewa otrzymać”, ks.

gocicznej, red. E. Sapia-Drewniak, A. Stopińska-Pająk, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1997, s. 21 in.

³⁵ J. Białynia-Chołodęcki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękoźnicznej...*, s. 89 in.

³⁶ Tamże, s. 90.

Jan Stopczyński – „O sztuce religijnej w Polsce”, Żegota Krówczyński – „O potrzebie i zadaniu fizycznego wychowania”, Kazimierz Olearski – „O pracy mechanicznej”, Józef Żuliński – „O pierwotnym człowieku”. W tymże roku po raz pierwszy w cyklu wykładów Bronisław Kryczyński mówił „O powstaniu styczniowym”³⁷. Miało to miejsce w zmienionej sytuacji politycznej, kiedy nastąpił rozpad sojuszu trzech cesarzy w sprawie polskiej. Austro-Węgry traktowały pod koniec XIX w. carską Rosję jako swojego wroga za prowadzenie agresywnej polityki na Bałkanach.

W roku 1894 bliżej zainteresowano się tematyką społeczną i historyczną. Wygłoszono następujące wykłady: Bolesław Błażek „Z historii powstania 1863 r.”, Konstanty Wojciechowski „O okresie poezji romantycznej w literaturze polskiej”, Emil Jarmulski „O położeniu włościan”, Z. Brzozowski „Socjalizm a wolność”, J. Szeremeta „O rocznicy kościuszkowskiej” i „O Powszechnej Wystawie Krajowej”, ks. Eustachy Skrochowski „O Matejce”, prof. Wojciech Dzieduszycki „Socjalizm a chrześcijaństwo”, Adolf Stoner „Z historii miasta Lwowa”, M. Baranowski „O wychowaniu narodowym”, Tadeusz Dwernicki „O sprawach obywatelskich” oraz „O ostatnim sejmie polskim”, ks. Jan Gnatowski „O Henryku Sienkiewiczu”, prof. Bronisław Pawlewski „O obecnym stanie przemysłu krajowego”, Kazimierz Wróblewski „O Towarzystwie Szkoły Ludowej”³⁸.

W roku 1899 rozpoczęto wykłady związane z katolicką doktryną społeczną wynikającą z papieskiej encykliki Leona XIII „*Rerum novarum*” z 1891 r. Profesor Bronisław Dębiński wygłosił cykl wykładów na tematy: „Z historii społeczeństwa europejskiego w XIX wieku”, „Równość”, „Rewolucje polityczne i socjalne we Francji”, „Angielskie społeczeństwo”, „Reformy wyborcze”, „Ruchy i reformy socjalne w Anglii”, „Główne prądy polityczne i socjalne w środkowej Europie”³⁹. Tematykę katolickiej nauki społecznej kontynuował w latach 1903-1906 ks. Adam Stefan Sapięha, prezes stowarzyszenia „Skala”⁴⁰.

W 1900 r. zrezygnowano z prowadzenia wykładów w związku z uruchomieniem przez Uniwersytet Lwowski powszechnych wykładów naukowych. W miejsce odczytów wprowadzono wycieczki naukowe. W 1900 r. zorganizowano sześć takich wypraw, w których wzięło udział ponad 600 osób. Były to wycieczki do: Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, laboratoriów Szkoły Politechnicznej, do drukarni „Słowa Polskiego”, nowoczesnego zakładu rzemieślni-

³⁷ Sprawozdanie Wydziału Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej „Skala” za rok 1887, Lwów 1888, s. 2–7.

³⁸ Sprawozdanie Wydziału Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej „Skala” za rok 1889, Lwów 1890, s. 5–6.

³⁹ J. Białynia-Choledecki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej*..., s. 83.

⁴⁰ M. Rechowicz, *Lwowskie lata Adama Stefana Sapięhy* [w:] *Księga Sapiężyńska*, T. 1. red. J. Wolny, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1982, s. 49–54.

czego stosującego silniki spalinowe Netroufal, rzeźni miejskiej oraz do rafinerii spirytusu J. Baczewskiego, wiceprezesa „Skały”.

Jak wspomina ich uczestnik Jan Pomian-Kruszyński, najbardziej atrakcyjne było zwiedzanie Szkoły Politechnicznej oraz Ossolineum. Po Ossolineum wycieczkę oprowadzał jego dyrektor Bronisław Gubrynowicz, który wygłosił odczyt „O znaczeniu bibliotek i muzeów”⁴¹.

Działacze „Skały” zamierzali wychować członków na obywateli świadomych swoich praw i obowiązków narodowych, budzili przywiązanie do języka polskiego, kraju i narodu. Wyróżnione formy pracy oświatowej miały w efekcie doprowadzić do wychowania człowieka aktywnego, światłego, wrażliwego na problemy społeczne.

Bibliotekę otwarto w 1860 r., organizował ją i prowadził społecznie Wacław Rostecki. Dwa lata później liczyła ona 353 dzieła w 658 tomach, głównie w języku polskim. W 1866 r. uruchomiono czytelnię. Pierwsze czasopisma otrzymywano bezpłatnie z redakcji, były to: „Czas”, „Goniec”, „Praca”, „Dziennik Literacki”, „Gwiazdka Cieszyńska”. W następnych latach poszerzono liczbę czasopism poprzez prenumeratę następujących tytułów: „Gazeta Lwowska”, „Przeгляд”, „Gazeta Przemyska”, „Wiadomości Kościelne”, „Kurier Lwowski”, „Iskra”, „Śmigus”, „Przewodnik Gimnastyczny”, „Przewodnik Kółek Rolniczych”, „Wiarus”⁴².

Biblioteka zawierała: powieści i opowiadania, poezje, prace historyczne, opracowania popularnonaukowe, książki zawodowe i podręczniki szkolne. W 1894 r. liczyła 806 tytułów w 1296 tomach, z tego na powieści i opowiadania przypadło 436 tytułów w 677 tomach. Dział poezji zawierał 102 pozycje w 114 tomach, książek podręczniczych było 28 tytułów, a historycznych 61 w 67 tomach. Opracowań naukowych posiadano 74 w 78 tomach, biograficznych 25, dzieł religijnych 31 w 45 tomach. Do korzystania na miejscu oferowano 49 roczników czasopism, były to m.in. „Dziennik Literacki”, „Gwiazdka Cieszyńska”, „Kłosy”, „Lwowianin”, „Opiekun Domowy”, „Pamiętnik Lwowski”, „Pamiętnik Naukowy, Literacki i Artystyczny”, „Przyjaciół Domowy”, „Przyjaciół Dzieci”, „Rozmaitości”, „Rozrywki dla Dzieci”, „Trzeci Maj”. Posiadano również „Wielką ilustrowaną encyklopedię polską”⁴³.

Biblioteka czynna była trzy razy w tygodniu od 19.00 do 21.30 oraz w niedziele od 11.00 do 13.00. Czytelnia czynna była codziennie od 18.00 do 22.00, a w niedziele od 15.00 do 22.00. Nie pobierano opłat za korzystanie z księgozbioru. Przyjmowano natomiast dobrowolne datki, tzw. opłaty groszowe. Były one symboliczne, np. w 1879 r. dochody z ich tytułu wyniosły 13,74 złr,

⁴¹ J. Białynia-Chołodęcki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej...*, s. 116.

⁴² Tamże, s. 34, 61, 72.

⁴³ Tamże, s. 85.

a w 1904 – 8,76 korony⁴⁴. Roczne wypożyczenia w latach 1888–1899 wynosiły od 1251 do 1299 pozycji, średnio więc na jednego członka stowarzyszenia było to cztery razy w roku⁴⁵. Od 1887 r. zarząd stowarzyszenia powoływał na każdą kadencję stałych bibliotekarzy, byli nimi: Władysław Suszowicz, Antoni Madura, Ludwik Ringel, Karol Hołoszkiewicz, Mikołaj Panejko, Władysław Konopacki, Józef Majchrowicz, Wiktor Szulikowski, Jan Lisowski, Michał Teluk, Julian Olearczyk, Michał Majer, Jan Potorejko⁴⁶.

Biblioteka w koncepcji organizatorów miała pełnić funkcje oświatowe i rozrywkowe. Zdecydowanie więc dominowała literatura piękna, a w tym dzieła J.I. Kraszewskiego, H. Sienkiewicza i lokalnych pisarzy: Józefa Dzierzkowskiego, Jana Zachariasiewicza, Walerego i Władysława Łozińskich, Józefa Korzeniowskiego, Pauliny Wilkońskiej, Władysława Sabowskiego, Michała Czajkowskiego, Zygmunta Miłkowskiego, Teofila Szumskiego, Henryka Rzewuskiego, Michała Bałuckiego, Elizy Orzeszkowej, Juliusza Starkła, Stanisława Jachowicza. Z prozy światowej były to powieści przygodowe K. de Kocka, A. Dumasa ojca, K. Dickensa. Wśród tomików poezji były głównie dzieła: A. Mickiewicza, W. Pola, W. Syrokomli, T. Lenartowicza, J. Kochanowskiego, A. Asnyka, J. Słowackiego, K. Ujejskiego, J. Tretiaka, J. Felsztyńskiego, M. Romanowskiego⁴⁷.

Biblioteka gromadziła księgozbiór głównie dzięki darom. Ofiarodawcami byli przedstawiciele arystokracji, jak Jan Dzieduszycki, pisarzy i uczonych: Antoni Małecki, Adam Asnyk, Julian Bartoszewicz, Władysław Łoziński, Teofil Szumski, Józef Tretiak. Zbiory bibliotek powiększali księgarze i wydawcy: Aleksander Jakszycki, Krystian Świerzyński, Ludwik Dziedzicki, Jan Milikowski, Franciszek Richter, Karol Wild, Gustaw Seyfarth, Damian Czajowski, W. Gubrynowicz, W. Szmidt, A. Bartoszewicz, Stanisław Szczepanowski przekazał 100 egzemplarzy swoich książek *Nędza Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego oraz Wódka i propinacja*⁴⁸.

Forma gromadzenia księgozbioru poprzez darowizny obarczona była pewną przypadkowością, zdarzały się bowiem tytuły wieloegzemplarzowe, nie zawsze cieszące się zainteresowaniem. Czasopisma także charakteryzowały się różnorodnością. Były wśród nich periodyki społeczno-kulturalne, literackie, popularnonaukowe, humorystyczne, sportowe i religijne.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże 103.

⁴⁶ Tamże 134.

⁴⁷ W. L. Karwacki, *Wiedza historyczna robotników polskich w latach zaborów. (Przyczynek do badań)*. Polska Klasa robotnicza. Studia historyczne 1980, t. 9, s. 180 in; M. Konopka, *Książka w środowisku lwowskich rzemieślników*. Cz. 1. Katalog książek z Biblioteki Stowarzyszenia Rękodzielników „Gwiazda” we Lwowie, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2003, s. 107 in.

⁴⁸ J. Białynia-Chołodecki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej...*, s. 68,134.

Przeważająca liczba powieści historycznych wynikała z koncepcji prowadzących bibliotekę oraz ofiarodawców, aby rozbudzić zainteresowania czytelników dziejami narodowymi. Prawidłowość taka występowała również w bibliotekach innych stowarzyszeń robotniczych⁴⁹.

Biblioteka i czytelnia były dominującym ogniwem ówczesnego młodego systemu oświaty dorosłych. Oprócz wypożyczania książek i udostępniania czasopism prowadzono wiele form działalności oświatowej, organizowano gry towarzyskie, spotkania z dziećmi, tzw. mikołajki z udziałem nauczycielek z przedszkoli. Biblioteka stała się więc niezbędnym współkomponentem życia kulturalnego.

b. Inicjatywy artystyczne

W drugiej połowie XIX w., w warunkach zniesienia ograniczeń politycznych, zelżenia cenzury, liberalizacji prawa o stowarzyszeniach, wykształciła się kadra działaczy oświatowych i kulturalnych. Stali się oni organizatorami ruchu artystycznego i realizatorami programów kulturalno-oświatowych. Skupieni wokół stowarzyszeń robotniczych zakładali teatry amatorskie, chóry i orkiestry. W grudniu 1857 r. działalność zainaugurowało kółko amatorskie, wystawiając sztukę *Stowarzyszenie rzemieślników*. Była to sztuka niemiecka, przetłumaczona na język polski przez Sewerynę Badeni.

Kryzys organizacyjny i finansowy stowarzyszenia ograniczył działalność kółka teatralnego na blisko 20 lat. Ograniczano się wyłącznie do organizacji szopki noworocznej, zabaw tanecznych oraz obchodów rocznic stowarzyszenia. Środki finansowe na działalność kółka wynosiły w 1869 r. 77,85 złr, a w 1879 r. „na zabawy, wycieczki i teatr” przeznaczono razem 127,24 złr⁵⁰.

Na rozwój amatorskiego ruchu teatralnego oraz chóralnego wpłynął udział zespołów w obchodach rocznic narodowych, to jest rocznicy Konstytucji 3 maja, powstań listopadowego i kościuszkowskiego oraz uroczystości poświęconych: unii polsko-litewskiej z 1569 r., bitwie pod Grunwaldem (1410), odsieczy wiedeńskiej (1683), a także wieczorów literackich dedykowanych: Mickiewiczowi, Sienkiewiczowi, Kraszewskiemu i Ujejskiemu. Obchodzono także w 1898 r. rocznicę 50-lecia panowania cesarza Franciszka Józefa I oraz w 1893 r. 50-lecie sakry biskupiej papieża Leona XIII. Ożywienie działalności kulturalno-oświatowej w „Skale” nastąpiło przede wszystkim w wyniku reform w stowarzyszeniu i zbliżenia jego działalności do potrzeb środowiska. Wiodącą rolę w tym dziele odegrał Józef Szeremeta (ur. 1857 r.), członek „Skali” od 1878 r., pełniący kolejno funkcje: podseniora, sekretarza zarządu oraz dyrektora administracyjnego.

⁴⁹ M. Konopka, *Książka w środowisku lwowskich rzemieślników*, Cz. 1..., s. 31 in.; H. Orsza, [H. Radlińska], *Nasze biblioteki powszechne* [w:] *Praca oświatowa. Jej zadania, metody, organizacja*, Kraków 1913, s. 211, in.

⁵⁰ J. Białynia-Cholodecki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej...*, s. 42.

Zespół aktorski tworzyli w 1886 r.: Ludwik Adamek, Seweryn Bayli, Michał Gawalewicz, Wojciech Kościński, Michał Kostiuk, Teodor Kostiuk, Maria Chluboczewska, Filipina Flach, Adolfina Głowacka, Cecylia Mardeus, Maria Panasiewicz, Maria Staszów, Ludwik Bukowski, Adolf Fang, Karol Fang, Antoni Madura, Jan Panejko, Antoni Platter, Ludwik Ringel, Władysław Smuszowicz, Filip Witwicki⁵¹.

W roku 1886 powołano chór, którego organizatorem i dyrygentem był Józef Schürer, kapelmistrz sceny operowej w Teatrze Miejskim we Lwowie. Solistami w zespole liczącym 32 osoby byli: Władysław Cirin, Jakub Góra, Józef Horynica, Jan Panejko, Antoni Madura, Ludwik Ringel, Jan Sojan⁵².

Na program obchodów rocznic narodowych składały się: wykłady historyczne, deklamacje, spektakle teatralne, pieśni narodowe. W 1889 r., w 98. rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 maja, wystawiono sztukę *Jan Kiliński* w pięciu aktach, z udziałem 58 wykonawców. W 1894 r., w setną rocznicę bitwy pod Raclawicami, zorganizowano w ogrodach „Skały” festyn, a na scenie letniej wykonano operę narodową S. Moniuszki *Straszny dwór*. Wspólnie z członkami „Sokoła” wykonano imitację bitwy pod Raclawicami. W 1891 r. na obchody 100. rocznicy Konstytucji 3 maja zaproszono 360 osób z całej Galicji – przedstawicieli kółek rolniczych i samorządów gminnych. Na program uroczystości złożył się wspólny pochód uczestników do kościoła pw. Marii Magdaleny na nabożeństwo. Chór „Skały” wykonał mszę Ch. Gounda oraz hymny narodowe *Boże coś Polskę* oraz *Jeszcze Polska nie zginęła*.

W dalszej części uroczystej akademii w ogrodach „Skały” Tadeusz Romanowicz wygłosił odczyt na temat znaczenia konstytucji, Kornel Ujejski deklamował własne wiersze, a kapela wychowanków Zakładu Opiekuńczego hr. H. Skarbka w Drohowyżu dała koncert muzyczny. Chór „Skała” śpiewał pieśni narodowe: *Gaude Mater Polonia*, *Wiwat trzeci maj! Dla Polaków błogi raj*, O. Polańskiego *Witaj majowa jutrzeńko*, *Patrz Kościuszko*, K. Ujejskiego *Z dymem pożarów*, S. Moniuszki *Przylecieli Sokolowie*, *O matko moja*, *Pieśń wieczorna*, M. Konopnickiej *Nie rzucim ziemi*, H. Jareckiego *O polski kraju święty*, L. Sroczyńskiego *Pomoc dajcie mi rodacy*, Chopina *Kołysanka*, *Życzenie*⁵³.

W dniu 4 kwietnia 1894 r. obchodzono setną rocznicę bitwy pod Raclawicami. Zaproszono 350 działaczy z kółek rolniczych, uroczystość rozpoczęto pochodem do katedry rzymskokatolickiej na nabożeństwo. Wystawiono sztukę *Kościuszko pod Raclawicami*, przemówienia wygłaszano w języku polskim oraz ukraińskim⁵⁴.

⁵¹ Tamże, s. 61; Z. Kruszewska, *Popularyzacja muzyki [w:] Praca oświatowa. Jej zadania, metody, organizacja*, Kraków 1913, s. 473 in.

⁵² J. Białynia-Chołodecki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej...*, s. 61.

⁵³ S. Surzyński, *Harfiarz. Zbiór pieśni patriotycznych i narodowych na cztery męskie głosy*, Tarnów 1891, J. Pisz.

⁵⁴ J. Białynia-Chołodecki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej...*, s. 84.

Oprócz udziału w uroczystych rocznicach narodowych zespoły artystyczne organizowały stałe występy na scenie letniej „Skały” oraz w sali „Sokoła” w okresie jesienno-zimowym. Wstęp był płatny, były to jednak opłaty niewielkie, najczęściej w wysokości 5 i 10 centów. Od 1890 r. występy teatralne przynosiły dochód, było to 208,52 złr, po odliczeniu kosztów poniesionych na ich przygotowanie⁵⁵. W 1897 r. przychody z występów wynosiły 826,53 złr., wydatki 736,43, dochód – 90,10 złr⁵⁶. W 1904 r. z działalności artystycznej uzyskano przychód 2307,63 koron (po zmianie waluty w 1900 r.), wydatki wyniosły 2309,75 koron, w tym na obchody rocznic narodowych wydano 532,21 koron⁵⁷.

Pod koniec XIX w. zmieniła się obyczajowość, przyjęły się wieczorki koleżeńskie z udziałem kobiet, przeniknęły na owe spotkania gry towarzyskie, śpiewy chóralne i tańce. Zbiorowa rozrywka wymagała organizacji. Kierowały nią kółka amatorskie, mnożyły się zespoły śpiewacze, deklamatorskie, sceniczne⁵⁸.

Grano sztuki teatralne: *Ostrożnie z ogniem*, *U wylomu*, *Wieńcowiny*, *Ulicznik paryski*, L.W. Anczyca *Kościuszko pod Raclawicami*, M. Bałuckiego *Radcy pana radcy*, *Grube ryby*, *Ciepła wdówka*, E. Błotnickiego *Pani majstrowa z Chorążczyni*, A. Fredry *Gwałtu, co się dzieje*, *Zemsta*, *Śluby panięskie*, J. Korzeniowskiego *Karpaccy górale*, *Majster i czeladnik*, M. Galasiewicza *Pan Zolzikiewicz*, *Czartowska ława*, A. Staszczyka *Bartosz Głowacki*. Teatr prowadzili reżyserzy: Antoni Madura, Stanisław Konopka, Józef Chmieliński, Józef Worobecki, Franciszek Frank i Rudolf Nowicki⁵⁹.

Dyrygentami chóru w kolejnych latach byli: Edmund Urbanek, Alfred Melbechowski, Franciszek Domiszewski, Teodor Martyniak. W latach 1903-1914 zespół teatralny tworzyli: reżyser Antoni Madura oraz aktorzy: Stanisława Jaźwiecka, Karolina Klein, Maria Louis, Hermina Marcinek, Sabina Zielińska, Zofia Masełko, E. Schmidtowa, Helena Sadłowska, Jadwiga Tadler, Janina Tadler, Jan Baran, Józef Bielecki, Karol i Michał Cieślikowie, Antoni Głowacki, Ludwik Heimerl, Aleksander Honec, Józef Horynica, Józef Karpiński, Andrzej Kuźmiński, Jan Louis, Henryk Malik, Marian Majer, Karol Mielnik, Michał Miętus, Ferdynand Theuer, Teodor Wagnanec, Józef Zaczkowski, Adam Zieliński, Józef Zieliński⁶⁰. Solistami byli: Jan Baran, Józef Bielecki, Michał Cieślik, Antoni Głowacki, Adam Gogoł, Jan Hawrysz, Wiktor Jakobczyński, Maciej Kustanowicz, Józef Kuźmiński, Marian Lorenz, Antoni Madura, Karol Mielnik, Edmund

⁵⁵ Tamże, s. 72.

⁵⁶ Tamże, s. 90.

⁵⁷ Tamże, s. 104.

⁵⁸ W. Najdus, *Wzorce kulturowo-obyczajowe galicyjskich rzemieślników [w:] Drobnomieszczaństwo XIX i XX wieku*, T. 1. red. S. Kowalska-Glikman, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984, s. 84.

⁵⁹ J. Białynia-Chołodecki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej...*, s. 51.

⁶⁰ Tamże, s. 102.

Mitis, Kazimierz Myślicki, Władysław Onyszkiewicz, Stefan Petrykowski, Edward Tambor i Józef Zaczkowski⁶¹.

Fot. 1. Zespół teatralny i chór Stowarzyszenia „Skala”, Lwów 1906 r. W drugim rzędzie od lewej siedzą Antoni Madura (pierwszy), dyrygent Teodor Martyniak (czwarty).

Źródło: J. Białynia-Chołodecki, (1906). *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej „Skala” we Lwowie*. Lwów: Stowarzyszenie „Skala”, s. 143.

W roku 1899 r. mieszczenie lwowscy: Franciszek Marschall, Jan Krach, Piotr Matyaszewski, Jan Gryglaszewski, Ludwik Matyaszek, Teofil Szpineter i Walenty Johan, ofiarowali komplet instrumentów muzycznych smyczkowych i dętych, nuty i kostiumy dla organizowanej orkiestry „Skały”. Dyrygentem 54-osobowego zespołu był Józef Medal. Orkiestra wykonywała utwory muzyczne podczas przedstawień teatralnych, a także w kościołach na nabożeństwach z okazji rocznic narodowych, m.in. mszę J. Haydna oraz mszę Ch. Gounda. Działała jednak tylko trzy lata⁶².

Scena „Skały” przez kilkadziesiąt lat pozostawała istotnym ośrodkiem wychowania moralno-patriotycznego osób, dla których teatr zawodowy był niedostępny. Organizowano uroczystości patriotyczne kształtujące psychikę młodego pokolenia.

Stowarzyszenie „Skala” współuczestniczyło w kreowaniu warunków utrwalania postaw patriotycznych, a wychowanie muzyczne i teatralne stanowiło część tego procesu. W więzi z nauką języka polskiego i historii ojczystej język sztuki przypo-

⁶¹ Tamże, s. 55.

⁶² J. Białynia-Chołodecki, *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej...*, s. 88–92.

miął chlubne i tragiczne karty dziejów narodowych i perspektywicznie tworzył podstawy dla wychowania pokolenia, które miało godny wkład w odzyskanie niepodległości. Działalność kulturalna była także silnie związana z życiem religijnym, głównie – co rozumiałe – obrzędowym w postaci udziału w nabożeństwach, pochodach religijnych, procesjach związanych z obchodami rocznic narodowych⁶³.

W „Skale” z powodzeniem utrwalano związek między kulturą a edukacją. Była to koncepcja pracy kulturalnej określana jako pomoc w tworzeniu, aktywizacji i kreatywności środowiska⁶⁴. Można więc przyjąć, iż były to narodziny koncepcji animacji kulturalnej⁶⁵, pobudzano bowiem tożsamość grupową, tworzone otoczenie kulturalne, wzbogacano życie lokalnej społeczności.

Bibliografia

- Albin J., *Z działalności bibliotek ludowych w Galicji*. Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej R. XXXII, 1982, nr 1–2, s. 77–101.
- Aleksander T., *Działalność polskich stowarzyszeń kultury w Galicji doby autonomicznej* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo. Literatura – język – kultura*. t. 4. Red. C. Kłak, M. Wyka, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1995, s. 139–153.
- Białynia-Chołoddecki J., *Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej „Skala” we Lwowie*, Stowarzyszenie „Skala”, Lwów 1906.
- Białynia-Chołoddecki J., „Skala”. *W 75-tą rocznicę istnienia i działalności*, Stowarzyszenie „Skala”, Lwów 1931.
- Bogucka M., *Dzieje kultury polskiej do 1918 roku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1987 (etc.).
- Falkowska J., *W służbie edukacji kobiet. Działalność Felicji Boberskiej z Wasilewskich (1825–1889)*. *Studia Paedagogica Ignatiana* t. XIX, 2016, vol. 3, s. 123–140.
- Karwacki W.L., *Wiedza historyczna robotników polskich w latach zaborów. (Przyczynek do badań)*. *Polska Klasa robotnicza. Studia historyczne* t. 9, 1980, s. 139–188.
- Konopka M., *Książka w środowisku lwowskich rzemieślników*. Cz. 1. Katalog książek z Biblioteki Stowarzyszenia Rękodzielników „Gwiazda” we Lwowie, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2003.
- Korniłowicz K., *Pomoc społeczno-kulturalna dla młodzieży pracującej i dorosłych. Wybór pism*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1976.

⁶³ A. Stopińska-Pająk, *Polska oświata dorosłych w Galicji na przełomie XIX i XX wieku* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo. Nauka i oświata*, T. 3, red. A. Meissner, J. Wyrozumski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1995, s. 249.

⁶⁴ K. Korniłowicz, *Pomoc społeczno-kulturalna dla młodzieży pracującej i dorosłych. Wybór pism*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1976, s. 135; H. Orsza, [H. Radlińska], *Praca oświatowa wobec zadań wychowania narodowego* [w:] *Praca oświatowa. Jej zadania, metody, organizacja*, Kraków 1913, s. 145 in.

⁶⁵ W. Żardecki, *Dylematy przemian animacji kulturalnej w perspektywie historycznej* [w:] *Dylematy animacji kulturalnej*, red. J. Gajda, W. Żardecki, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001, s. 73 in.; A. Stopińska-Pająk, *Pierwszy polski podręcznik andragogiki* [w:] *Z tradycji polskiej teorii i praktyki andragogicznej*, red. E. Sapia-Drewniak, A. Stopińska-Pająk, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1997, s. 17–19.

- Kozłowska-Sabatowska H., *Ideologia pozytywizmu galicyjskiego 1864–1881*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978 (etc.).
- Kruszewska Z., *Popularyzacja muzyki [w:] Praca oświatowa. Jej zadania, metody, organizacja*, Kraków 1913, s. 473–483.
- Najdus W., *Klasowe związki zawodowe w Galicji*. Przegląd Historyczny 1960, 51/1, s. 123–154.
- Najdus W., *Oświata robotnicza w Galicji w dobie autonomicznej*. Polska Klasa Robotnicza. Studia historyczne 1983, t. 10, s. 65–100.
- Najdus W., *Wzorce kulturowo-obyczajowe galicyjskich rzemieślników [w:] Drobnomieszczaństwo XIX i XX wieku*, T. 1, red. S. Kowalska-Glikman, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984, s. 39–87.
- Najdus W., *Ewolucja stowarzyszeń rzemieślników galicyjskich w latach 1772–1918 [w:] Drobnomieszczaństwo XIX i XX wieku*, T. 3, red. S. Kowalska-Glikman, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992, s. 68–130.
- Nitecki P., *Odelgiewicz Zygmunt Kajetan [w:] Encyklopedia katolicka*, T. 14, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2010, 302.
- Orsza H. [H. Radlińska], *Nasze biblioteki powszechnie [w:] Praca oświatowa. Jej zadania, metody, organizacja*, Kraków 1913, s. 211–267.
- Orsza H. [H. Radlińska], *Praca oświatowa wobec zadań wychowania narodowego [w:] Praca oświatowa. Jej zadania, metody, organizacja*, Kraków 1913, s. 143–152.
- Panasiewicz A.E., *Głosy kuratorów i członków stowarzyszenia „Skala” [w:] J. Białyńia-Chołodecki, Półwiekowa przeszłość Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej „Skala” we Lwowie*, Stowarzyszenie „Skala”, Lwów 1906, s. 107–113.
- Potoczny J., *Teoria elementarnego kształcenia dorosłych, popularyzacja wiedzy i czytelnictwa w Galicji doby autonomicznej [w:] Z tradycji polskiej teorii i praktyki andragogicznej*, red. E. Sapia-Drewniak, A. Stopińska-Pajak, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1997, 21–38.
- Rechowicz M., *Lwowskie lata Adama Stefana Sapięhy [w:] Księga Sapiężyńska*. T. 1, red. J. Wolny. Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1982, s. 49–54.
- „Rękodzielnik” (1869) nr 4.
- Sprawozdanie Katolickiego Towarzystwa Młodzieży Rękodzielniczej „Skala” za rok 1883, Lwów 1884.
- Sprawozdanie Wydziału Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej „Skala” za rok 1887, Lwów 1888.
- Sprawozdanie Wydziału Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Rękodzielniczej „Skala” za rok 1889, Lwów 1890.
- Stopińska-Pajak A., *Polska oświata dorosłych w Galicji na przełomie XIX i XX wieku [w:] Galicja i jej dziedzictwo. Nauka i oświata*, T. 3, red. A. Meissner, J. Wyrozumski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1995, s. 239–249.
- Stopińska-Pajak A., *Pierwszy polski podręcznik andragogiki [w:] Z tradycji polskiej teorii i praktyki andragogicznej*, red. E. Sapia-Drewniak, A. Stopińska-Pajak, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1997, s. 8–19.
- Surzyński S., *Harfiarz. Zbiór pieśni patriotycznych i narodowych na cztery męskie glosy*, Tarnów 1891, J. Pisz.
- Terlecki R., *Początki oświaty dorosłych i popularyzacji nauki w autonomicznej Galicji w latach 1867-1880*. Rozprawy z Dziejów Oświaty 1988, nr 31, 127–165.
- Terlecki R., *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990 (etc.).
- Żardecki W., *Dylematy przemian animacji kulturalnej w perspektywie historycznej [w:] Dylematy animacji kulturalnej*, red. J. Gajda, W. Żardecki, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001, s. 63–81.